

Особливості пам'яті та уваги учнів початкової ШКОЛИ

Пам'ять у дітей молодшого шкільного віку розвивається у двох напрямках - довільності і усвідомлення. Цей вік сприятливий для розвитку уваги. Без достатньої сформованості цієї психічної функції процес навчання неможливий

Пам'ять як один із рівнів відображення оточуючої дійсності являє собою сукупність процесів, які сприяють організації і збереженню минулого досвіду. Пам'ять можна визначити як психофізіологічний процес, який виконує функції запам'ятовування, збереження і відтворення матеріалу. Уже в немовлят пам'ять виступає в своїй елементарній формі - запам'ятовування і подальшому розпізнаванні життєво важливих для дитини впливів. На ранніх етапах розвитку пам'ять включена в процес сприйняття, має мимовільний характер. Малюнок не вміє ставити перед собою мету запам'ятати, не приймає мнемічну задачу, яка пропонується дорослим.

Мимовільно запам'ятовується той матеріал, який включений в активну діяльність. На запам'ятовування впливає називання об'єктів словом, їх привабливість для дітей.

В період дошкільного віку відбувається поступовий перехід від мимовільної пам'яті до довільної. Спочатку дитина усвідомлює ціль пригадати, а потім і ціль запам'ятати, навчається виділяти і засвоювати мнемічні засоби і прийоми (наприклад, прийом логічного групування матеріалу). В старшому дошкільному віці формуються передумови для

здійснення самоконтролю в процесі запам'ятовування, під яким розуміється уміння зіставляти отримані результати діяльності із заданим зразком. На розвиток дитини суттєвий вплив чинять всі види діяльності дитини, але гра серед них займає ведуче місце. Адже мета запам'ятати і пригадати при виконанні ролі має для дитини наочний, конкретний зміст. Один із важливих шляхів генезису пам'яті дошкільнят - розвиток її опосередкованості, запам'ятовування за допомогою допоміжних засобів. Це зближує пам'ять з мисленням, розвитком знаково-символічної функції свідомості.

Пам'ять у дітей молодшого шкільного віку розвивається у двох напрямках - довільності і усвідомлення. Діти мимовільно запам'ятовують учбовий матеріал, який є цікавим для них і подається в формі гри, а також пов'язаний з яскравими наглядними посібниками або образами, спогадами. На відміну від дошкільнят, першокласники здатні цілеспрямовано, довільно запам'ятовувати нецікавий для них матеріал. В подальшому навчання все в більшій мірі базується на довільній пам'яті. Молодші школярі, як і дошкільнята, володіють добре розвинутою механічною пам'яттю. Велика кількість молодших школярів протягом всього навчання в початковій школі механічно заучують учбові тексти, що приводить до значних труднощів в середніх класах, коли учбовий матеріал стає складнішим і більшим за об'ємом.

Такі діти схильні дослівно відтворювати те, що запам'ятовують. Удосконалення змістової пам'яті в цьому віці дає можливість освоїти велику кількість раціональних способів запам'ятовування. Коли дитина усвідомлює учбовий матеріал, розуміє його, то одночасно вона і запам'ятовує. Необхідно відмітити, що молодший школяр може запам'ятати і відтворити також незрозумілий для нього текст. Саме тому дорослі повинні контролювати не тільки результат (точність відповіді, правильність переказу), але і сам процес - як, яким чином учень запам'ятав матеріал.

Одна із найважливіших задач вчителя в початкових класах - навчити дітей використовувати певні мнемонічні прийоми. Це, перш за все, поділ тексту на частини за змістом (до цих частин придумуються заголовки, складається план), спостереження за основними змістовими лініями, виділення змістових опорних пунктів чи слів, повернення до прочитаних частин тексту для уточнення їх змісту, пригадування прочитаної частини і відтворення вголос і про себе всього матеріалу, а також раціональні прийоми заучування напам'ять. В результаті учбовий матеріал стає зрозумілим, пов'язується зі старим і включається в загальну систему знань дитини. Такий усвідомлений матеріал легко запам'ятовується, зберігається і відтворюється дитиною при потребі.

В молодшому шкільному віці пам'ять, як і всі інші психічні процеси, перебуває суттєві зміни. Суть цих змін полягає в тому, що пам'ять дитини поступово набуває рис довільності, стає свідомо регульованою і опосередкованою. Перетворення мнемічної функції зумовлені значним підвищенням вимог до її ефективності, високий рівень якої необхідний при виконанні різних мнемічних задач, що виникають в ході учбової діяльності.

Тепер дитина повинна багато запам'ятовувати: заучувати матеріал дослівно, вміти переказувати його близько до тексту або своїми словами, крім того пам'ятати заучене і вміти відтворити його через тривалий час.

Невміння дитини запам'ятовувати відбивається на її учбовій діяльності і впливає в кінцевому результаті на відношення дитини до навчання і школи. У першокласників (як у дошкільнят) добре розвинута мимовільна пам'ять, яка фіксує яскраві, емоційно насичені для дитини відомості і події її життя. Але багато з того, що приходить до запам'ятовувати першокласнику в школі, є для нього цікавим і привабливим. Тому мимовільної пам'яті тут недостатньо. Немає сумніву в тому, що зацікавленість дитини в шкільних заняттях, її активна позиція, висока пізнавальна мотивація являються необхідними умовами розвитку пам'яті. Доречним являється твердження, що для розвитку пам'яті корисні не стільки спеціальні вправи на запам'ятовування, як формування зацікавленості до занять, до окремих учбових предметів, розвиток позитивного відношення до них. Практика показує, що одного інтересу до навчання недостатньо для розвитку довільної пам'яті як вищої психічної функції.

Удосконалення пам'яті в молодшому шкільному віці зумовлене перш за все набуттям під час учбової діяльності різних методів і стратегій запам'ятовування, пов'язаних з організацією і обробкою матеріалу, який запам'ятовується. Але без роботи, направленої на формування таких методів, вони складаються стихійно і нерідко виявляються. Удосконалення пам'яті в молодшому шкільному віці зумовлене перш за все набуттям під час учбової діяльності різних методів і стратегій запам'ятовування, пов'язаних з організацією і обробкою матеріалу, який запам'ятовується. Але без спеціальної роботи, направленої на формування таких методів, вони складаються стихійно і нерідко виявляються непродуктивними.

Здатність дітей молодшого шкільного віку до довільного запам'ятовування неоднакова протягом навчання в початковій школі і суттєво відрізняється у учнів I-II і III – IV класів. Так, для дітей 7-8 років "характерні ситуації, коли запам'ятати без застосування будь-яких засобів набагато простіше, ніж запам'ятати, усвідомлюючи і організовуючи матеріал... Діти на запитання : "Як запам'ятав? Про що думав в процесі запам'ятовування? І т.д." – найчастіше відповідають: "Просто запам'ятав, і все". Це відображається на результативному боці пам'яті. Для молодших школярів простіше виконати настанову "запам'ятати", ніж настанову "запам'ятати з допомогою чогось" (Познавательные процессы..., 1990, с.78).

При удосконаленні учбових завдань настанова "просто запам'ятати" перестає себе оправдовувати і це спонукає дитину шукати прийоми організації пам'яті. Найчастіше таким прийомом виявляється багаторазове повторення - універсальний спосіб, що забезпечує механічне запам'ятовування. В молодших класах, де від учнів вимагається тільки просте відтворення, невеликого за об'ємом матеріалу, такий спосіб запам'ятовування дозволяє справлятися з учбовим навантаженням. Але дуже

часто він залишається у школярів єдиним на весь період навчання в школі. Це пов'язано перш за все з тим, що в молодшому шкільному віці дитина не засвоїла прийоми змістового запам'ятовування, її логічна пам'ять залишилась недостатньо сформованою.

Основою логічної пам'яті є використання розумових процесів, як опори, засобу запам'ятовування. Така пам'ять базується на розумінні. В якості розумових прийомів запам'ятовування можна використати: змістове співвідношення, класифікацію, виділення змістових опор, складання плану та ін. Спеціальні дослідження, які вивчали можливості формування цих прийомів у молодших школярів, показують, що вивчення мнемічного прийому, в основі якого закладена розумова дія, повинне включати два етапи:

- а) формування самої розумової дії;
- б) використання її як мнемічного прийому, тобто засобу запам'ятовування.

Таким чином, перш ніж використовувати, наприклад, прийом класифікації для запам'ятовування матеріалу, необхідно оволодіти класифікацією, як самостійною розумовою дією. Процес розвитку логічної пам'яті у молодших школярів вимагає спеціальної організації, оскільки переважна більшість дітей цього віку самостійно (без спеціального навчання) не використовують прийоми змістової обробки матеріалу, а з метою запам'ятовування використовують повторення.

Але навіть успішно засвоївши в процесі навчання спосіб змістового аналізу і запам'ятовування, діти не відразу приходять до їх застосування в учбовій діяльності, для цього необхідне спеціальне спонукання з боку дорослих. У розвитку довільної пам'яті молодших школярів необхідно виділити ще один аспект, пов'язаний з оволодінням в цьому віці знаковими і змістовими засобами, перш за все письмовою мовою і малюнком. Формування письмової мови йде ефективно тоді, коли вимагається не просте відтворення тексту, а побудова контексту. Тому для засвоєння письмової мови потрібно не переказувати тексти, а складати.

У молодшому шкільному віці найбільш адекватний вид творчості - складання найбільш адекватний вид творчості - складання казок. Молодший шкільний вік сензитивний для формування вищих форм довільного запам'ятовування, тому цілеспрямована робота по розвитку і оволодінню мнемічною діяльністю є в цей період найбільш ефективною. Важливими умовами виконання цієї роботи є врахування ідвівідуальних характеристик пам'яті дитини: її об'єму, модальності (зорова, слухова, моторна). Але незалежно від цього кожен учень повинен засвоїти основне правило ефективності запам'ятовування: щоб запам'ятати матеріал правильно і надійно, необхідно з ним активно попрацювати і організувати певним чином.

В.Д.Шадріков і Л.В. Черемушкіна виділили 13 мнемічних прийомів, або способів, організації матеріалу, який необхідно запам'ятати: групування, виділення опорних пунктів, складання плану, класифікація, структурування, схематизація, виявлення аналогій, мнемотехнічні прийоми, перекодування,

добудова матеріалу, який запам'ятовується, серійна організація, асоціації, повторення. (Познавательные процессы..., 1990, с.78). Доцільно ознайомити молодших школярів із інформацією про різні прийоми запам'ятовування і допомогти оволодіти тими з них, які виявляться найбільш ефективними для кожної дитини. При проведенні занять по розвитку пам'яті у молодших школярів, слід дотримуватись рекомендацій, розроблених психологами:

- Обробка інформації, запис і відтворення, значно полегшуються свідомому виборі стимулів і концентрації на них уваги.
- Одночасне врахування логічних і емоційних реакцій гарантує кращий запис матеріалу в пам'яті, а чим краща якість запису, тим легше його відтворення.

- Існує два види пам'яті: короткочасна і довготривала. Короткочасна пам'ять поверхнева і неміцна. Щоб інформація з неї не зникла уже через кілька секунд, необхідно повторювати її. Довготривала пам'ять підкріплена пошуком значення матеріалу, який запам'ятовується. Цей вид пам'яті пов'язаний зі складними розумовими операціями.

- Пам'ять суб'єктивна і піддається викривленням, спогади змінюються після кожного їх відтворення. Ці положення закладені в основі вправ, які рекомендовані для занять з учнями, які мають низький рівень розвитку пам'яті.

Пам'ять - це складний психічний процес, дослідженню якого присвячені праці багатьох вчених. Їх результати дозволяють уже тепер проводити ефективні заняття по її розвитку, використовувати нетрадиційні способи переробки і збереження інформації. При проведенні таких занять, вчителі, шкільні психологи, батьки повинні враховувати не тільки фізіологічний аспект функціонування процесу пам'яті, але й також психологічний.

Серед пізнавальних процесів, крім пам'яті, значну роль у навчальному процесі відіграє увага. А під увагою розуміється спрямованість і зосередженість психічної діяльності на певному об'єкті (Н.Ф.Добринін). Перші прояви уваги можна спостерігати уже у новонародженого під час смоктання. За час дошкільного віку розвиваються властивості уваги і її довільність. Дитина вчиться керувати собою і свідомо скеровувати свою увагу на певний предмет. При цьому вона використовує перш за все слово і вказівний жест дорослого, тобто увага стає опосередкованою.

В дошкільному дитинстві збільшується об'єм уваги, тобто та кількість об'єктів, які чітко сприймаються за відносно короткий проміжок часу. Змінюється стійкість уваги як здатність зберігати зосередженість на об'єкті. Одним із показників стійкості є тривалість збереження зосередженості. Розподіл уваги говорить про те, що дитина може скеровувати і зконцентрувати свою увагу на декількох різних предметах одночасно. Переключення уваги означає те, що дитина здатна переміщати спрямованість і зосередженість уваги з одного об'єкту на другий, з одного виду діяльності на другий. Розвиток властивостей і видів уваги дошкільнят суттєво залежить від вагомості, емоційності, цікавості для них матеріалу, від характеру

діяльності, яку виконує дитина. Показники уваги значно зростають в сюжетно-рольовій і дидактичних іграх. Розвиток уваги тісно пов'язаний з розвитком волі і довільності поведінки, здатності керувати своєю поведінкою.

Молодший шкільний вік сприятливий для розвитку уваги. Без достатньої сформованості цієї психічної функції процес навчання неможливий. На уроці учитель повертає увагу учнів до учбового матеріалу, намагаючись утримати її тривалий час, переключаючи з одного виду роботи на іншу. В порівнянні з дошкільнятами молодші школярі набагато уважніші. Вони здатні зконцентрувати увагу на нецікавих діях, але у них домінує мимовільна увага. Для цих дітей зовнішні враження - сильний відволікаючий фактор, їм важко зосередитись на незрозумілому складному матеріалі. Увага молодших школярів характеризується невеликим об'ємом, малою стійкістю, вони можуть зосереджено займатися однією справою 10-20 хвилин (підлітки - 40-45 хвилин, а старшокласники до 45-50 хвилин).

У цих дітей ускладнений розподіл уваги і переключення її з одного завдання на інше. В учбовій діяльності розвивається довільна увага дитини. Спочатку діти діють за вказівками учителя, працюють під постійним його контролем, вони поступово набувають уміння виконувати завдання самостійно - самі ставлять ціль і контролюють свої дії. Дуже часто зустрічаються неуважні учні, які зконцентровують увагу не на учбових заняттях, а на чомусь іншому - на своїх думках, які далекі від навчання, малюванні на парті і т.д. Коли така дитина дивиться в підручник, вона не бачить правило чи вправу, а цілеспрямовано вивчає текст чи малюнок, який не має відношення до сьогоднішнього уроку.

Увага таких дітей достатньо розвинута, але через відсутність необхідної спрямованості вони складають враження розсіяних. Неважні молодші школярі сильно відволікаються, погано зконцентровують увагу, для них характерна нестійка увага, що в значній мірі впливає на результати навчання. Шкільному психологу постійно приходиться вислуховувати скарги учителів та батьків на те, що діти даного віку відволікаються на уроках, є неуважними та незібраними. Найбільш часто ці скарги відносяться до першокласників 6-7 років. Їхня увага дійсно ще слабо організована, має невеликий об'єм, погано розподіляється, нестійка, що пояснюється недостатньою зрілістю нейрофізіологічних механізмів, які забезпечують процеси уваги.

За час молодшого шкільного віку в розвитку уваги відбуваються суттєві зміни, іде інтенсивний розвиток всіх її властивостей: особливо різко (в 2,1 рази) збільшується об'єм уваги, підвищується її стійкість, розвивається вміння переключення і розподілу. Добре розвинуті властивості уваги і її організованість є факторами, які безпосередньо визначають успішність навчання в молодшому шкільному віці. Як правило, учні, які краще навчаються, мають кращі показники розвитку уваги. Складність полягає в тому, що різні властивості уваги розвиваються не в однаковій мірі. Найбільш піддається впливу об'єм уваги, він індивідуальний, одночасно властивості розподілу і стійкості можна і потрібно тренувати, щоб запобігти їхньому

стихійному розвитку. Успіх тренування уваги в значній мірі визначається індивідуально-типологічними особливостями. Виявлено, що різні поєднання властивостей нервової системи можуть сприяти, або навпаки заважають оптимальному розвитку характеристик уваги.

Люди з сильною і рухомою нервовою системою мають стійку увагу, яка легко переключається. Для осіб з інертною і слабкою нервовою системою характерна нестійка увага, яка погано розподіляється і переключається. При поєднанні інертності і сили показники стійкості підвищуються, властивості переключення і розподілу досягають середньої ефективності. (Єрмолаєв О.Ю. та ін. 1987). Таким чином, необхідно враховувати, що індивідуально-типологічні особливості кожної конкретної дитини дозволяють тренувати її увагу тільки в конкретних межах.

Неуважність молодших школярів - одна із найпоширеніших причин зниження успішності навчання. Помилки "за неуважність" в письмових роботах і під час читання - найбільш образливі для дітей. Як правило, наявність значної кількості таких помилок у першокласників можна пояснити впливом одразу багатьох факторів, загальновікових особливостей розвитку (незрілість нейрофізіологічних механізмів), початком етапу оволодіння навиками організації учбової діяльності та іншими причинами, пов'язаними з періодом адаптації до нових умов школи. Тому в перших класах заняття по розвитку уваги рекомендуються проводити як профілактичні, спрямовані на підвищення ефективності функціонування уваги у всіх дітей. Заняття по формуванню уваги проводяться як навчання "уважному письму" і будуються на матеріалі роботи з текстами, які містять різні типи помилок "за неуважність": заміна чи пропуск слів в реченні, заміна або пропуск букв в слові. Важливим моментом процесу формування уваги є робота дитини зі спеціальною карточкою, на якій виписані "правила" перевірки, тобто порядок операцій при перевірці тексту. Наявність такої карточки являється необхідною матеріальною опорою для оволодіння повноцінною дією контролю.

При роботі з неуважними учнями велике значення має розвиток окремих властивостей уваги. Для проведення занять психолог може використати такі види завдань:

- Розвиток концентрації уваги. Основний тип вправ - коректурні завдання, в яких дитині пропонують знаходити і викреслювати певні, визначені букви в друкованому тексті. Такі вправи дозволяють дитині відчувати, що означає "бути уважним", і розвивати стан внутрішнього зосередження. Ця робота повинна проводитись щоденно (по 5 хв. На день) 2-4 місяці. Рекомендується також використовувати завдання, які вимагають виділення ознак предметів і явищ (методом порівняння); вправи, які базуються на точному відтворенні якогось зразка (послідовність букв, цифр, геометричних візерунків, рухів і т.д.); завдання типу: "переплутані лінії", пошук скритих фігур.

- Збільшення об'єму уваги і короткочасної пам'яті. Вправи базуються на запам'ятовуванні числа і порядку розміщення предметів, які пред'являють а кілька секунд.

- Коли вправа освоюється, число предметів поступово збільшується.

- Тренування розподілу уваги. Основний принцип вправ: дитині пропонується одноразове виконання двох різнонаправлених завдань (наприклад, читання оповідання і підрахунок ударів олівця по столі; виконання коректурного завдання і прослуховування запису казки і т.п.) Після закінчення виконання вправи (через 10-15 хв) визначається ефективність виконання кожного завдання.

- Розвиток навичку переключення уваги. Виконання коректурних завдань з чергуванням правил викреслювання букв.

При правильному виконанні завдань по розвитку пам'яті та уваги, враховуючи рекомендації психологів, учителі та батьки можуть значно покращити показники цих важливих психічних процесів у дітей молодшого шкільного віку.

